

Dick Boer onder de woestijnvaders

Een eerste leeservaring van: Dick Boer, *Erlösung aus der Sklaverei*.

Maarten den Dulk

De bijbelse theologie van Dick Boer mag je niet missen, maar het is niet makkelijk om er bij te komen. Dick Boer doet namelijk in onze tijd, wat in de derde en vierde eeuw na Christus de woestijnvaders deden. Teleurgesteld over de aanpassing van de kerk aan de verkeerde wereld kozen zij voor een leven in de wildernis. Daar echter zochten ze geen rust, maar gingen frontaal de confrontatie aan met de demonen. Dat is het indrukwekkende, maar ook het ongemakkelijke van hun keuze. Precies die demonen die de mensenwereld terroriseren worden in de woestijn hun directe tegenstanders. Ze zoeken de machthebbers van deze wereld op in hun schuilhoeken en dáár gaan ze met hen in gevecht. Nu woont Dick Boer bij de Zuidas van Amsterdam en is bepaald geen pilaarheilige, maar hij opereert vanuit het besef dat tot de theologische existentie een zekere eenzaamheid behoort (38). Als niemand het meer wil weten, dan houdt hij hardnekkig de kennis levend dat er een strijd in deze wereld woedt om recht en vrijheid voor veel mensen. En de kracht om deze strijd te blijven voeren haalt hij uit de Thora en de Profeten. Dat is de reden om de bijbelse theologie van Dick Boer op te nemen en te lezen en onrustig te worden.

Actualiseren, maar met een zeker tijdsverschil

Bijbelse theologie is naar zijn opvatting een poging om de taal van de bijbelse boodschap te actualiseren. Dat is op zich niet zo verontrustend. Maar nu heeft hij ervoor gekozen om die actualiserende taal te zoeken in de twintigste-eeuwse bevrijdingsbeweging. Daarbij denkt hij dan speciaal aan het communisme, aan de Internationale en aan de godsdienstkritiek van Marx en niet in de laatste plaats aan Lenin, met wiens beeld zijn boek wordt afgesloten. Deze keuze kleurt het programma van zijn bijbelse theologie in. Op korte formules gebracht betekent het dat hij de kernzin van de Thora vindt in de opening van de decalogie: 'Ik JHWH ben je God, die je liet uittrekken uit het land Egypte, uit het huis van de slavernij'; en dat hij deze kernzin uitlegt met een citaat uit een lied van de arbeidersbeweging: 'verlossing uit de slavernij'. Die beide zinnen worden door

hem onopgeefbaar met elkaar verbonden. Dat geldt niet alleen voor Thora en Profeten, maar ook voor de apostolische geschriften. Daar wordt de knoop zo mogelijk nog strakker aangetrokken: 'Paulus war Kommunist' (301). En: 'Nur wer die Problematik des Paulinischen Konzepts versteht, kann die Problematik des Kommunismus verstehen' (302). Het is voor Dick Boer wel duidelijk dat de taal van deze bevrijdingsbeweging haar actualiteit verloren heeft en door de huidige generatie niet meer verstaan wordt. Hoe wil hij dan hiermee de bijbelse boodschap actualiseren? Eerlijk gezegd, hij kan niet anders: 'Eine Sprache zu finden, die heute dasselbe, wenn auch anders sagen kann, ist mir jedoch nicht gelungen. Für mich ist die herrschende Sprachregelung zu marktconform, um als Kritik der Marktwirtschaft funktionieren zu können.' (15). Die zin blijft hangen. Wat in deze uitspraak gebeurt, is zo vreemd dat het de lezer in eerste instantie op afstand zet. Een theoloog, die de bijbel wil actualiseren, trekt terug uit het eigentijdse gesprek en kiest het idioom van een beweging die gedateerd is. Dat heeft een te hoog Good Bye Lenin gehalte om serieus genomen te worden, zou men denken. Waarom trekt hij zich terug uit de taal van de eigen tijd? Wel, dat is nu juist wat de woestijnvaders deden. Om ze te begrijpen, moet men ze opzoeken in de door hen zelf gekozen eenzaamheid en afstemmen op de golflengte van het lange-termijn-geheugen. Daar krijgt men een ander zicht op de eigen tijd.

Uittocht en intocht, maar zeker geen triomftocht

Op elke bladzij van dit boek worden slagzinnen uitgedeeld, met opgeheven arm, gespierd zonder een grammetje dierbaarheid. Bijbellezers is harde actie, waarbij geen moment de kern van de zaak uit het oog mag worden verloren. Deze bijbelse theologie staat geheel en al in dienst van de bevrijding. Bevrijding, dat is de kern van de zaak en het theologisch betoog biedt dan ook niets anders dan een bespreking van wat hier als de 'kern' van de bijbel wordt beschouwd. Het gaat daarbij hoofdzakelijk om de geschriften van Thora en Profeten, waaraan dan nog de boodschap van Paulus en het 'beeld' van Jezus wordt toegevoegd als postscriptum.

Dick Boer heeft tegen de stroom van de tijd in zijn bijbels-theologische inzichten geboekstaafd, en Maarten den Dulk leest het boek met een menging van ontzag en beklemming. Waar ligt de dwingende kracht van deze bevrijdingstheologie, waar biedt ze troost, en waar stuit ze op haar eigen grenzen?

Prof. dr. M. den Dulk was tot zijn emeritaat als hoogleraar Praktische theologie verbonden aan de Universiteit Leiden.

Dick Boer, *Erlösung aus der Sklaverei. Versuch einer biblischen Theologie im Dienst der Befreiung*, Münster 2008 (ook in vertaling: Dick Boer *Verlossing uit de slavernij - Bijbelse theologie in dienst van bevrijding* 328 pagina's, Vught: Skandalon, 2009

Het ligt in deze opzet voor de hand dat het vooral zal gaan over de bevrijding, zoals die verteld wordt in het boek Exodus. En dat is ook zo. Het gaat voor en na om de uittocht van het slavenvolk met het perspectief op de intocht in het land van de vrijheid. Het gaat om de openbaring van de Naam van God de bevrijder, die als zodanig anders is dan alle andere goden. En het komt erop aan om diens openbaring te verstaan als interventie in het gebied van de economie, dus daar waar het verzet tegen de bevrijding het meest genadeloos plaatsvindt. God is tegenwoordig in zijn unieke naam, maar hij is dat niet zonder de mensen. Er komt een verbond tot stand, waarin de mensen die deelnemen aan de bevrijding zijn naam te dragen krijgen. Men moet niet aarzelen om hier – anders dan ooit K.H. Miskotte deed – te spreken van de correlatie-structuur van dit verbond. Die structuur is overigens niet zonder risico. De verbondssluiting loopt vrijwel onmiddellijk uit de hand doordat de dragers van Gods naam zichzelf misleiden en het project van de bevrijding verwarren met een oud concept van vrijblijvende vrijheid en godsdienstigheid. Het boek Exodus blijft echter niet in deze pervertering van de bevrijding steken. Het meldt dat God zijn project doorzet. De Thora als geheel blijft perspectief bieden op het land van belofte. In alle vijf boeken van de Thora gaat het om dat nieuwe land (203). Nu is en blijft dat land in deze boeken nog wel helemaal het land van de belofte (204). De zin van deze boeken is hierin gelegen dat het de intocht in het land van belofte inoefent. Uiteraard is dat land het tegendeel van 'Egypte', het slavenhuis, waarin de staat zo georganiseerd wordt dat haar onderdanen onderdrukt en uitgebuit worden. De praktische zin van de Thora is om in het nieuwe land een maatschappij te vormen zonder dergelijke heerschappij en zonder het dwangmatig beroep op privé-eigendom. Het zal zeker een land zijn met een 'heiligdom' en met feestelijke rituelen, maar zonder onmenselijke offers. Het zal ook zeker niet gaan zonder politiek leiderschap (zogeneten 'koningen'), maar dan wel in het teken van haar opheffing. Hoe vol belofte dit alles ook klinkt, toch moet men zich niet voorstellen dat de intocht in het land zich zal afspelen in een zorgeloze omgeving. Elke stap in dit land wordt gezet onder de condities van de harde werkelijkheid: er is oorlog. De Thora is over de hele linie zo realistisch als het maar kan. Uittocht en intocht worden niet beschreven als een triomftocht. Integendeel. Dat pijnlijke realisme komt onverhuld aan het licht in de *profetische geschriften*. De geschiedenis, waarin wordt verteld hoe Israël het land intrekt en bewoont (met name de boeken Jozua, Richteren, Samuel en Koningen) loopt uit op het beeld van een kennelijke mislukking. Na David en Salomo slaat de weegschaal door. *'Die weitere Königsgeschichte ist hauptsächlich die Geschichte enttäuschter Hoffnung: die Könige kommen und gehen, aber*

sie gehen in der Mehrheit nicht den Weg JHWHs.' (295,296). Het volk slaagt er niet in om het land overeenkomstig de Thora te bewonen en wordt zelfs uit het land verdreven. Maar ook deze verhalen tonen daarin hun profetisch karakter dat ze de geschiedenis open houden tot op de mogelijkheid van het wel-slagen van het project 'Israël'. Er blijft de mogelijkheid van de omkeer en van de terugkeer naar het land van belofte. Het is een geschiedenis, waarin niets goed gepraat of vergoelikt wordt, maar het is wel een geschiedenis met een open einde.

Vertwijfeling

Dick Boer spreekt dan wel over een open einde, maar zeker niet over een *happy end*. Tegen het einde van zijn boek wordt dat benauwend duidelijk in zijn bespreking van Paulus' brief aan de Romeinen. Paulus wordt daar aan het woord gelaten als een even strijdbaar als vertwijfeld mens, die moet constateren dat het project 'Israël' niet of nauwelijks is verwerkelijkt en dat de andere volken niet op eigen kracht aan het mechanisme van de onderdrukking kunnen ontkomen. Hij blijft niettemin tegen de verdrukking in verwachten dat de nieuwe wereld zal doorbreken in de oude wereld en in die verwachting werkt hij rusteloos aan de opbouw van een gemeente die kan demonstreren voor de komst van deze nieuwe wereld. Om de militante persoon van Paulus te begrijpen wordt hij vergeleken met Lenin, de strateeg van de communistische revolutie. Als men eenmaal aan het felle licht van deze vergelijking gewend is, heeft het wel wat. Men voelt daarvoor ineens onder welke druk Paulus leefde, welke wereldwijde belangen er voor hem op het spel stonden en in welke politiek geladen strijd hij verkeerde. De vergelijking, die op het eerste gezicht wel erg massief is, wordt overigens kritisch voltrokken. Waar Lenin de doorbraak van de nieuwe wereld wilde forceren door de organisatie van een geweldadige revolutie, daar kiest Dick Boer met Paulus voor de organisatie van de gemeente, de opbouw van een commune, die een alternatieve praxis beoefent van 'grenzeloze solidariteit'. En waar de gemeente in de loop der eeuwen veranderde in een kerk die zich schaamteloos aanpaste aan de belangen van de maatschappij, daar kiest hij voor de vrijwel onzichtbaar geworden messiaanse gemeente die wacht op Gods rijk. De lezer blijft na dit heftig bewogen hoofdstuk over Paulus wat beduusd achter. Wat is de zin van een vergelijking met Lenin zonder diens revolutie en wat is de zin van het beroep op de gemeente zonder de zichtbare kerk? Waar ben je dan nog mee bezig? Dick Boer laat ons achter in een wereld, waarin zowel het project van het communisme als het project 'Israel' goeddeels is mislukt, en kiest een plaats waar geen plaats is, een utopia. Hoe kan hij dan toch het einde open houden? Hoe kan hij in het laatste hoofdstuk van het boek ineens op

een heel andere toon spreken over het geheim van de gemeente, het geheim dat Jezus Christus zelf is? Hier krijgen we immers geen massieve vergelijking, maar een geleide kunstmeditatie, waarin we leren zien hoe Jezus zich losmaakt van de beelden die wij ons van hem hebben gemaakt. En we worden vriendelijk uitgenodigd om zo ook Lenin los te maken van de beelden die we van hem hebben gemaakt. Inderdaad, toch een open eind. Maar waar haalt hij de kracht vandaan?

Goede grond

Deze bijbelse theologie, die gefocust lijkt op Exodus, verrast de lezer halverwege doordat er wordt teruggegrepen op het boek Genesis en dan met name op Genesis 1-4. Het blijkt dat hier de krachtbron ligt van het boek! Hier worden we eraan herinnerd dat de bevrijdingsbeweging niet alleen een doel, maar ook een grond heeft. God heeft de hemel en de aarde en de mens zo geschapen dat ze geheel en al zijn aangelegd op bevrijding. De bevrijdingsbeweging heeft waarachtig goede grond en precies dat geeft vertrouwen aan hen die er in betrokken worden. Natuurlijk is dat niet af te lezen aan de werkelijkheid. Hoe dat dan wel werkt, wordt duidelijk gemaakt in een doorlopende bespreking van het scheppingsverhaal in Genesis 1 en van het verhaal van de mens in Genesis 2-4. Hier treedt de originaliteit van Dick Boer het meest duidelijk aan het licht. Hij beschrijft de functie van deze tekst als een strijd om de ware kennis. De zin van het scheppingsverhaal van Genesis 1 is, dat er partij wordt gekozen in een ideologische strijd, waarbij het gaat om de vraag welk beeld (welk wereldbeeld en welk mensbeeld) wij in ons hoofd hebben. De hoorders van het verhaal worden uit de ideologie gevoerd, die hen gevangen heeft genomen in chaos en angst en die hun leven ontwricht. Op deze wijze maakt het scheppingsverhaal de hoorders bewust hoe goed de bevrijdingsbeweging is. De zin van de vertelling over de mens in Genesis 2-4 is deze, dat het ingrijpt in de problematisering van deze bevrijding. Dat wil zeggen dat ze de mens er bewust van maakt dat er een strijd gaande is tussen kennis en kennis: tussen kennis, waarin de bevrijding als goed beleefd wordt, en kennis, waarin goed en kwaad hopeloos met elkaar verward worden. Dat maakt het leven er niet eenvoudiger op. Maar leuker kan het bijbels verhaal het niet maken. Het bespaart de mensen de confrontatie met die ondermijnende kennis niet. Ze bespaart de mensen ook niet het inzicht hoe weinig ze zijn opgewassen tegen deze confrontatie. Maar tegelijk laat de vertelling de mens in deze confrontatie niet vallen (189). Zo ergens, dan krijgt de lezer hier, in de centrale hoofdstukken van deze bijbelse theologie, een hart onder de riem gestoken.

Kan het ook anders?

Dick Boer geeft een zeldzaam krachtig signaal af, zoals het een roepende in de woestijn betaamt. Hij heeft een stijl van schrijven die de lezers niet loslaat, waardoor zij zijn positiekeuze onmogelijk kunnen missen. Toch is het moeilijk om erbij te komen en erbij te blijven. Waar zit 'm dat in? Ik doe een poging om dat ongemakkelijke gevoel te benoemen. De plaats van zijn bijbelse theologie is bezet door één positiekeuze. Door de herleiding van de bijbelse boodschap tot één kernzin en door de identificatie van deze kernzin met de twintigste-eeuwse bevrijdingsbeweging is de bijbel reeds uitgelegd en kan er voorlopig geen nieuwe uitleg meer verwacht worden. De mogelijkheid dat de bijbel zelf steeds weer nieuwe inzichten en uitzichten zou kunnen bieden in een steeds veranderende samenleving, wordt theoretisch wel open gehouden, maar feitelijk wordt het vanaf de eerste bladzij van dit boek afgewezen. Dit hermeneutisch model is aangenaam voor gelijkgezinden, maar als basis voor gesprek met anderen is het minder geschikt. Dat is jammer, want deze bijbelse theologie heeft recht op de reactie van die anderen. Kan het ook anders? Nu dit boek verschenen is, kan de schrijver er naast gaan staan en ons helpen dit gesprek te voeren.